

TBR 2012/28

De eisen van goed en deugdelijk werk

Een jurisprudentieonderzoek

Mr. S.J.H. Rutten¹

1. Inleiding

Volgens het heersende recht is een aannemer verplicht zijn werkzaamheden niet alleen uit te voeren naar de bepalingen van de overeenkomst (waarbij allereerst gedacht moet worden aan de bestekbeschrijvingen, de daarbij behorende tekeningen en de administratieve voorwaarden) maar ook naar de eisen van goed en deugdelijk werk.² Degene die op de online databank van de Raad van Arbitrage voor de Bouw³ de trefwoorden ‘goed en deugdelijk werk’ intypt, krijgt enkele duizenden uitspraken voorgeschoteld waarin de term ‘goed en deugdelijk werk’ voorkomt. Ter vergelijking, de persoon die op diezelfde online databank de trefwoorden ‘verborgen gebrek’ intypt, krijgt circa 1000 uitspraken minder voorgeschoteld. Het belang van de norm ‘goed en deugdelijk werk’ voor de rechtspraak lijkt daarmee wel gegeven te zijn.

Opvallend is dat de norm ‘goed en deugdelijk werk’, hoewel veel gebruikt, niet in de wet voorkomt. Van Wijngaarden schrijft in dit verband dat het werk moet voldoen aan ‘de ongeschreven eisen voor het maken van goed werk’.⁴ De norm komt ook niet voor in de UAV 1989 en de UAV-GC 2005. Wel treffen we de norm met zoveel woorden aan in de AVA 1992 en de COVO2010, alsmede in de model koop-/aannemingsovereenkomsten van GIW, Woningborg en SWK.

Wie in de bouwrechtelijke literatuur op zoek gaat naar de inhoudelijke betekenis van de norm goed en deugdelijk werk, vindt daar relatief weinig over.

Van den Berg behandelt de norm in het kader van de vraag of de aannemer een resultaatsverbintenis heeft om een goed en deugdelijk werk tot stand te brengen; als een aannemer bouwt conform een eigen ontwerp is hij volgens Van den Berg ongetwijfeld gehouden tot oplevering van een werk dat voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk vakwerk, maar als hij bouwt conform een ontwerp dat afkomstig is van de zijde van de opdrachtgever, is hij daartoe niet zonder meer gehouden omdat hij het dan immers niet helemaal in eigen hand heeft of het op te leveren werk van goede hoedanigheid zal zijn.⁵ Van Wijngaarden zegt niet meer over deze norm dan dat de vraag of aan de eisen van goed werk is voldaan, niet in algemene zin kan worden beantwoord.⁶ Bruggeman wijst erop dat ondanks het feit dat de term weinig concreet is, de praktijk uitwijst dat over de inhoud van dit begrip weinig onenigheid bestaat. Of sprake is van goed en deugdelijk werk zal veelal van geval tot geval moeten worden bekeken.⁷

Bij deze stand van zaken lag het voor de hand om een onderzoek uit te voeren naar de betekenis van de norm goed en deugdelijk werk in de rechtspraak van de Raad van Arbitrage voor de Bouw. Bij dat onderzoek is geen aandacht besteed aan overwegingen van arbiters waarin zij bijvoorbeeld oordelen dat het kitwerk niet naar de eisen van goed en deugdelijk werk is uitgevoerd of waarin zij anderszins oordelen dat de aannemer niet volgens de regels van de bouwkunde heeft gewerkt. Dergelijke overwegingen zijn zo technisch en casuïstisch van aard dat de gemiddelde lezer van onderhavig tijdschrift

1 Sjoerd Rutten is advocaat bij Simmons & Simmons LLP te Amsterdam.

2 De termen ‘goed en deugdelijk werk’, ‘goed en deugdelijk vakwerk’, ‘goed en deugdelijk vakmanschap’ en ‘goed werk’ worden in de praktijk door elkaar gebruikt zonder dat daarbij tot uiting wordt gebracht dat verschillende normen worden bedoeld; het zijn derhalve synoniemen; in dit artikel zal de term ‘goed en deugdelijk werk’ gebruikt worden, aangezien deze het meest gangbaar is.

3 www.raadvanarbitrage.info.

4 M.A. van Wijngaarden, *De nieuwe A.V.*, Kluwer 1969, nr. 145.

5 *Asser-Van den Berg*, Kluwer 2007, nr. 85, 86 en 87; zie ook Rb. Zutphen 16 juni 2010, LJN: BM9572.

6 M.A. van Wijngaarden, t.a.p.

7 E.M. Bruggeman, *Praktijkboek koop-/aannemingsovereenkomst*, Den Haag: IBR 2011, p. 144.

daar in zijn dagelijkse praktijk weinig aan heeft.⁸ Aandacht is daarom besteed aan de meer juridische en algemeen beschouwelijke overwegingen ter zake van de norm goed en deugdelijk werk. Daarbij komen de volgende onderwerpen aan de orde: de aard van de norm, aspecten van de norm, absolute of relatieve norm, de verhouding met andere overeengekomen normen, niet overeengekomen normen en de reflexwerking daarvan, meerwerk en herstel.

Het onderzoek heeft zich beperkt tot uitspraken van de Raad van Arbitrage voor de Bouw in de periode 1 januari 2006 tot 1 juli 2011.

2. De aard van de norm

De verplichting tot het leveren van goed en deugdelijk werk maakt als verbintenis onderdeel uit van de aannemingsovereenkomst, ook indien partijen die norm niet met zoveel woorden zijn overeengekomen.⁹ Een opdrachtgever mag in dit verband verwachten dat een aannemer zijn werkzaamheden zodanig offreert dat deze niet alleen in overeenstemming zijn met de relevante regelgeving, maar dat deze ook zullen voldoen aan de eisen van goed en deugdelijk werk.¹⁰ Daarbij doet de aannemer er verstandig aan om ook rekening te houden met de tijd van het jaar waarin de werkzaamheden moeten worden uitgevoerd, omdat die van invloed kan zijn op het al dan niet goed en deugdelijk kunnen uitvoeren van het werk.¹¹

In bestekken wordt doorgaans veelvuldig naar bepaalde normen verwezen, niet alleen naar NEN-normen maar ook naar bijvoorbeeld verwerkingsvoorschriften en werkwijzen. De aannemer is gehouden om bij het maken van de onderdelen van het werk waarvoor deze normen gelden, deze normen in acht te nemen, echter onverminderd zijn verplichting om ten aanzien van die onderdelen van het werk

tevens te voldoen aan de eisen van goed en deugdelijk werk.¹² De eisen van goed en deugdelijk werk gelden namelijk als een minimum kwaliteitsnorm¹³, hetgeen vooral naar voren komt in de (hier verder niet of slechts zijdelings behandelde) uitspraken van de Raad van Arbitrage waarin wordt geoordeeld of een bepaald onderdeel van het werk bouwtechnisch gezien al dan niet voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk. Met betrekking tot de onderdelen van het werk waarvoor partijen geen bijzondere normen zijn overeengekomen, geldt vanzelfsprekend ook dat het de aannemer niet vrij staat om het werk dan maar geheel naar eigen inzicht uit te voeren¹⁴, maar dat hij het werk in elk geval dient uit te voeren naar de eisen van goed en deugdelijk werk.¹⁵

Een werk kan pas worden opgeleverd indien het voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk¹⁶ (tenzij het natuurlijk gaat om kleine gebreken die ingebruikneming niet in de weg staan etc, zie bijvoorbeeld paragraaf 9 lid 7 UAV 1989). Indien de aannemer geen goed en deugdelijk werk levert, schiet hij tekort in de nakoming van zijn verplichtingen.¹⁷ Een onderdeel van het werk dat niet voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk, is gebrekkig.¹⁸ Zeer geringe afwijkingen van de norm goed en deugdelijk werk hoeven echter doorgaans niet hersteld te worden.¹⁹ Voor de vraag of er goed en deugdelijk werk is geleverd, is niet van belang of de opdrachtgever al dan niet schade lijdt.²⁰

Indien een aannemer, door de opdrachtgever aangesproken in verband met een gebrek, stelt dat het geleverde werk voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk, en later vastgesteld wordt dat het werk niet voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk, dan staat daarmee vast dat de aannemer toerekenbaar tekort is geschoten en vervolgens - niet bereid tot enig herstel - in verzuim is gekomen ten aanzien van zijn herstelverplichting.²¹

8 De vraag of het werk technisch gezien voldoet aan de eisen van de bouwkunde wordt beantwoord in bouwkundige handboeken en series als *Jellema Hogere Bouwkunde*.

9 RvA 29 oktober 2007, No. 27.914; aangenomen mag worden dat de norm 'goed en deugdelijk werk' in de aannemingsovereenkomst terecht komt via artikel 6:248 lid 1 BW; ingevolge artikel 6:248 lid 1 BW heeft een overeenkomst niet alleen de door partijen overeengekomen rechtsgevolgen, maar ook die welke naar de aard van de overeenkomst, uit de wet, de gewoonte of de eisen van redelijkheid en billijkheid voortvloeien.

10 RvA 30 maart 2011, No. 32.080.

11 RvA 5 oktober 2006, No. 27.615.

12 Zie RvA 25 januari 2008, No. 27.567, waarin de aannemer veroordeeld werd tot herstel zodanig dat voldaan werd aan de verwerkingsvoorschriften van de fabrikant én aan de eisen van goed en deugdelijk werk.

13 RvA 1 juni 2006, No. 24.947: 'Van aanneemster mag tenminste worden verwacht dat zij het gevelmetselwerk uitvoert overeenkomstig de daaraan te stellen eisen van goed en deugdelijk werk.' (rov 65).

14 RvA 2 augustus 2007, No. 28.129, RvA 2 maart 2006, No. 27.188.

15 RvA 24 juni 2008, No. 29.094, RvA 25 maart 2009, No. 29.705, RvA 11 augustus 2010, No. 31.181.

16 RvA 4 februari 2009, No. 30.856.

17 RvA 8 december 2010, No. 31.771.

18 RvA 6 december 2006, No. 70.986.

19 RvA 27 januari 2011, No. 32.722, RvA 9 september 2009, No. 30.157.

20 RvA 11 december 2007, No. 71.110.

21 RvA 20 augustus 2008, No. 71.242, RvA 7 oktober 2010, No. 31.644; de mededeling van de aannemer dat het werk voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk kan worden opgevat als een mededeling waaruit de opdrachtgever moet afleiden dat de aannemer in de nakoming van zijn herstelverplichting zal tekortschieten (artikel 6:83 aanhef sub c BW).

De verplichting om de werkzaamheden uit te voeren naar de eisen van goed en deugdelijk werk geldt niet alleen voor het overeengekomen werk, maar ook voor meerwerk en wijzigingen in de opdracht²², alsmede voor extra werk dat de aannemer om hem moverende redenen kosteloos voor de opdrachtgever verricht.²³

Indien het werk voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk en indien geen bijzondere normen zijn overeengekomen, dan is geen sprake van een gebrek²⁴ en kan de opdrachtgever niet méér van de aannemer verlangen.²⁵ Indien een opdrachtgever méér van de aannemer verlangt dan een werk dat voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk - bijvoorbeeld een vloer die vlakker is dan de eisen van goed en deugdelijk werk met zich meebrengen - dan dient hij terzake nadere normen met de aannemer overeen te komen.²⁶ Indien de aannemer tijdens de uitvoering van het werk van de opdrachtgever opdracht krijgt om een hogere kwaliteit te leveren dan de norm goed en deugdelijk werk met zich meebrengt, dan geldt dat meerdere als meerwerk.²⁷

3. Aspecten van de norm

Naast het feit dat het werk moet voldoen aan technische bouwkundige eisen (de bouwkundige aspecten van goed en deugdelijk werk), zijn er nog tal van andere aspecten van belang bij de vraag of in een bepaald geval voldaan wordt aan de eisen van goed en deugdelijk werk.

3.1 Keuze bouwstoffen

De verplichting tot het leveren van goed en deugdelijk werk is van belang bij de keuze van de bouwstoffen, indien omtrent die bouwstoffen in de aannemingsovereenkomst niets is bepaald; de keuze van bouwstoffen moet zodanig zijn dat deze tot een goed en deugdelijk resultaat leidt.²⁸ Een aardig voorbeeld in dit verband is het geval waarin een toiletdeur werd geleverd met slot en sleutel. Arbitr

oordeelde dat een toilet met slot en sleutel niet van deze tijd was en dat de aannemer gelet op de eisen van goed en deugdelijk werk een vrij/bezet slot had moeten installeren.²⁹ In een ander geval verweerde een aannemer zich met de stelling dat hij niet geheel vrij was geweest in de keuze van bouwstoffen omdat de gemeente een duurzame bouwwijze eiste. Arbiters overwogen dat als de aannemer door die keuzebeperkingen geen goed en deugdelijk werk kon leveren, hij de woning hetzij niet had moeten bouwen of anders had moeten ontwerpen, hetzij de opdrachtgevers zeer nadrukkelijk had moeten wijzen op de gevolgen.³⁰

3.2 Functionele aspecten

De norm heeft ook functionele aspecten; het gerealiseerde werk moet bruikbaar en functioneel zijn. Een aardig voorbeeld is in dit verband de plaatsing van lichtschakelaars. In een situatie waarin een lichtschakelaar zich op een afstand van 2 meter van de liftdeuren bevond en op een afstand van 3 meter van de trap, oordeelde de arbiter dat dat tot gevolg had dat de gebruiker van het pand een stuk door het donker moest lopen alvorens hij het licht kon aandoen, en dat de plaatsing van de lichtschakelaar daarom niet voldeed aan de eisen van goed en deugdelijk werk.³¹

Andere voorbeelden van functionele aspecten uit de onderzochte jurisprudentie zijn: het plaatsen van een bad met inachtneming van de instapmogelijkheid, en een boekenkast waar boeken uit kunnen vallen³², een niveauverschil tussen de vloer van de bergingen en de brandgang³³, een ontoereikende ventilatie in de wasmachineruimte³⁴, de mogelijkheid tot reinigen van ramen op eenvoudige en veilige wijze³⁵, de verticale doorloophoogte boven een trap³⁶, de hoogte van een kruipluik achter de voordeur (bij een normale deurmat op dat kruipluik moet de voordeur nog open kunnen gaan)³⁷ de bereikbaarheid van kunststof koppelingen onder de

22 RvA 6 december 2006, No. 70.986, RvA 20 juli 2006, No. 24.641.

23 RvA 22 augustus 2007, No. 27.589.

24 RvA 9 september 2009, No. 30.157.

25 RvA 16 juni 2006, No. 24.944.

26 RvA 15 juni 2006, No. 27.750.

27 RvA 10 november 2008, No. 26.963.

28 RvA 20 juli 2006, No. 26.815.

29 RvA 6 maart 2007, No. 27.885.

30 RvA 15 juni 2006, No. 27.173, vermeldenswaard is hier dat het ging om een overeenkomst waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk was voor het ontwerp als voor de realisatie.

31 RvA 13 oktober 2006, No. 28.088.

32 RvA 20 mei 2006, No. 27.100.

33 RvA 5 oktober 2006, No. 26.995.

34 RvA 21 oktober 2008, No. 29.083.

35 RvA 23 augustus 2006, No. 26.514 en RvA 24 september 2007, No. 28.827, vermeldenswaard is hier dat het ging om koop-/aannemingsovereenkomsten waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk is voor het ontwerp als voor de realisatie.

36 RvA 1 maart 2011, No. 30.380.

37 RvA 4 maart 2011, No. 30.728/30.801.

vloer³⁸, en het wegvallen van waterdruk bij gelijktijdig gebruik van douche en bad.³⁹

3.3 Esthetische aspecten

Ook esthetische aspecten spelen bij de vaststelling van wat goed en deugdelijk werk verlangt een rol. Indien er bijvoorbeeld sprake is van teveel kleurverschil in metselwerk, is geen sprake van goed en deugdelijk werk.⁴⁰ Indien echter verwacht mag worden dat een kleurverschil in de loop der tijd zal afnemen, is herstel niet vereist en dient genoegen te worden genomen met een schadevergoeding.⁴¹

Andere voorbeelden van esthetische aspecten uit de onderzochte jurisprudentie zijn: een verkeerde kleur voeg (wit in plaats van grijs)⁴², kleurverschil in voegwerk door ondeskundige verwerking van voegmateriaal⁴³, kleine gaatjes in een epoxyvloer die geen invloed hebben op de functionaliteit van de vloer⁴⁴, kleurverschillen in een betonnen vloer⁴⁵, metselwerk dat in horizontale en verticale lijn niet strak is uitgevoerd⁴⁶, het aanzicht van een gevel⁴⁷, en cementresten op metselwerk.⁴⁸

3.4 Geluid

Bij het vaststellen van wat de eisen van goed en deugdelijk werk meebrengen kunnen ook geluid en geluidsoverlast een rol spelen. Een dimmer kan zodanig 'brommen' dat niet voldaan wordt aan de norm.⁴⁹ Ook een ventilatiesysteem in een woning kan zodanig geluid produceren dat, ondanks dat daar geen wettelijke normen voor bestaan⁵⁰, dat onaanvaardbaar is in verband met de eisen van goed en deugdelijk werk.⁵¹ Hetzelfde geldt voor geluid

bij het vullen van een bad⁵², voor geluid van dichtslaaende deuren, van het dichtvallen van kleppen van containers en van het verrijden van containers⁵³, voor het geluid van een warmtepomp⁵⁴ en voor tikkende en kloppende geluiden van een warmwaterleiding.⁵⁵

3.5 Temperatuur

Ten aanzien van de temperatuuroverschrijding in woningen bestaan geen wettelijke normen.⁵⁶ Bij gebreke van bijzondere normen toetsen arbiters de warmteontwikkeling in een woning aan de eisen van goed en deugdelijk werk.⁵⁷

4. Absolute of relatieve norm?

Hierboven is gesteld dat de eisen van goed en deugdelijk werk als minimum (kwaliteits)norm gelden. Die minimum norm dient echter niet steeds opgevat te worden als een absolute minimum norm, want invulling van de norm hangt af van de omstandigheden van het geval; het is derhalve een relatieve norm.

Indien een aannemer bijvoorbeeld tijdens een verbouwing werkzaamheden moet verrichten aan oude en bestaande onderdelen van het werk, is de norm goed en deugdelijk werk niet gelijk aan de norm goed en deugdelijk werk in geval van nieuwbouw. Bijvoorbeeld het plaatsen van nieuwe buitendeuren in bestaande kozijnen die niet haaks meer zijn, kan een minder goed resultaat opleveren dan het plaatsen van die deuren in nieuwe kozijnen. Met dat mindere resultaat moet de opdrachtgever dan genoegen nemen, zij het dat de aannemer om te vol-

38 RvA 22 februari 2006, No. 70.972.

39 RvA 1 mei 2007, No. 27.842.

40 RvA 6 december 2006, No. 70.986.

41 RvA 4 juni 2008, No. 28.787.

42 RvA 10 oktober 2008, No. 29.191.

43 RvA 3 september 2010, No. 31.820.

44 RvA 21 oktober 2008, No. 29.083.

45 RvA 16 april 2009, No. 29.899.

46 RvA 15 april 2009, No. 30.884.

47 RvA 12 januari 2011, No. 31.333.

48 RvA 13 april 2011, No. 32.632.

49 RvA 22 augustus 2006, No. 26.942.

50 In Bijlage A bij de GIW Garantie- en waarborgregeling 2007 zijn wel normen opgenomen ten aanzien van geluidsniveaus van installaties in woningen. Dergelijke normen zijn ook opgenomen in de Aanvullende garantievoorwaarden van SWK en in de module Verwarmingsinstallatie, tapwaterinstallatie, ventilatie en installatiegeluid van Woningborg. Verder zal het Bouwbesluit 2012 normen bevatten ten aanzien van geluidsniveaus van installaties in woningen.

51 RvA 25 juli 2008, No. 25.859.

52 RvA 11 augustus 2008, No. 29.193.

53 RvA 13 januari 2011, No. 32.114, vermeldenswaard is hier dat het ging om een koop-/aannemingsovereenkomst waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk is voor het ontwerp als voor de realisatie.

54 RvA 4 maart 2011, No. 29.255.

55 RvA 1 oktober 2007, No. 28.448.

56 In Bijlage A bij de GIW Garantie- en waarborgregeling 2007, Versie 01-08-2008 zijn in artikel 4 wel normen opgenomen ten aanzien van temperatuuroverschrijding. Dergelijke normen zijn ook opgenomen in de Aanvullende garantievoorwaarden van SWK.

57 RvA 19 januari 2010, No. 27.545, vermeldenswaard is hier dat het ging om een koop-/aannemingsovereenkomst waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk is voor het ontwerp als voor de realisatie.

doen aan de eisen van goed en deugdelijk werk met het voorhanden zijnde materiaal wel een zo goed mogelijk resultaat moet hebben bewerkstelligd.⁵⁸

Hetzelfde geldt indien een opdrachtgever heeft gekozen voor wandtegels die naar hun aard niet zijn te verwerken tot een volmaakt gladde wand. In dat geval moet de opdrachtnemer genoegen nemen met een minder dan volmaakt gladde wand, maar dient de aannemer met die wandtegels wel een zo goed mogelijk resultaat te hebben bewerkstelligd.⁵⁹

Andere voorbeelden van de relativiteit van de norm zijn: nieuw metselwerk waarvan de kleur niet geheel aansluit bij het bestaand metselwerk, hetgeen door de tand des tijds praktisch onmogelijk is⁶⁰, het herstellen van een gevel in originele staat, waarbij het resultaat regelmatig nauwgezet onderhoud vergt⁶¹, een opgetreden zetting die echter binnen de verwachte maximale zetting is gebleven⁶², een opdrachtgever die stenen levert met kleurverschillen (waarbij de eisen van goed en deugdelijk werk dan wel meebrengen dat de aannemer die stenen gemengd metselt)⁶³, een aangetaste latei bij een oud pand (arbiter zag daar geen bezwaar in, omdat het hoorde bij een oud pand)⁶⁴, een deur die niet moet worden afgehangen in een kozijn, maar haar draaipunten heeft in plafond en vloer, waardoor een ruimere speling aan de onderzijde en de bovenzijde toelaatbaar is⁶⁵, stucwerk in een berging, waaraan kennelijk minder strenge eisen worden gesteld dan aan stucwerk in een woonkamer⁶⁶, de kwaliteit van metselwerk in relatie tot de toegepaste steen en de beoogde uitstraling⁶⁷, herstel van metselwerk in een monument, waarbij opdrachtgevers geen aanspraak kunnen maken op onzichtbaar herstel⁶⁸, de levensduur van een prieel die niet gelijk is aan de verwachte levensduur van een woning⁶⁹, en vloerverwarming onder een hellingbaan van een parkeer-garage (is niet nodig in Nederland met doorgaans zachte winters).⁷⁰

Tot slot geldt dat bij de beoordeling van wat in een concreet geval de eisen van goed en deugdelijk werk vereisen, de persoon van de aannemer - anders dan bijvoorbeeld bij de vraag wanneer een waar-schuingsplicht wordt gevestigd⁷¹ - niet van belang lijkt te zijn. Een aannemer die niet naar de eisen van goed en deugdelijk werk heeft gebouwd, kan zich er in redelijkheid niet op beroepen dat hij slechts een eenvoudige klusjesman is en dat het werk boven zijn niveau lag.⁷² In zoverre is de norm weliswaar een relatieve norm, maar tegelijkertijd ook een objectieve norm.

5. Verhouding met andere overeengekomen normen

Voor zover opdrachtgever en aannemer in de aannemingsovereenkomst voor bepaalde onderdelen van het werk nadere normen zijn overeengekomen, zullen arbiters die onderdelen van het werk in beginsel toetsen aan die normen, waarbij echter de norm goed en deugdelijk werk als ondergrens blijft gelden. Indien het aan de opdrachtgever is om die nader overeengekomen normen te verzorgen, dient de opdrachtgever de aannemer in het bezit te stellen van die normen, bij gebreke waarvan een met die normen strijdige uitvoering de aannemer niet kan worden tegengeworpen, mits de uitvoering voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk.⁷³

Arbiters gaan met nader overeengekomen normen strikt om. Indien bijvoorbeeld in de overeenkomst is opgenomen dat wat betreft de verankering van de gemetselde buitengevels aan het houtskelet en wat betreft alle bevestigingsmiddelen het *Handboek Houtskeletbouw* dient te worden gevolgd, betekent dat niet dat dit *Handboek Handskeletbouw* ook daar waar het niet de verankering en de bevestiging betreft als een voor het werk geldende norm moet worden gehanteerd.⁷⁴ Een ander voorbeeld is een vloer waarvoor ten aanzien van de vlakheid de norm DIN 18202 is overeengekomen. Die

58 RvA 11 oktober 2006, No. 27.606.

59 RvA 29 januari 2007, No. 28.248; zie ook RvA 18 mei 2011, No. 32.198; je kunt je afvragen of de aannemer zijn opdrachtgever niet dient te waarschuwen voor het te verwachten mindere resultaat - in genoemde uitspraken komt dit niet aan de orde.

60 RvA 2 augustus 2007, No. 28.129.

61 RvA 14 februari 2008, No. 71.229.

62 RvA 1 augustus 2008, No. 29.804.

63 RvA 4 oktober 2010, No. 31.779.

64 RvA 25 oktober 2006, No. 26.508.

65 RvA 2 maart 2007, No. 27.825.

66 RvA 1 april 2006, No. 26.801.

67 RvA 25 februari 2006, No. 26.265.

68 RvA 23 oktober 2008, No. 30.656.

69 RvA 12 mei 2011, No. 32.312.

70 RvA 8 augustus 2007, 27.424, vermeldenswaard is hier dat het ging om een koop/aannemingsovereenkomst waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk is voor het ontwerp als voor de realisatie.

71 Zie bijvoorbeeld RvA 3 mei 1973, BR 1974/632 en RvA 6 januari 1997, BR 1997/774.

72 RvA 10 september 2008, No. 30.219.

73 RvA 24 januari 2007, No. 28.856.

74 RvA 7 mei 2010, No. 28.970.

DIN 18202 norm geldt dan uitsluitend voor de vlakheid van de vloer, terwijl voor de overige onderdelen en eigenschappen van de vloer de eisen van goed en deugdelijk werk gelden.⁷⁵

Ook indien verwerkingsvoorschriften zijn overeengekomen blijft de norm goed en deugdelijk werk zijn betekenis houden: de verwerking dient niet alleen overeenkomstig de verwerkingsvoorschriften plaats te vinden, maar dient ook naar de eisen van goed en deugdelijk werk plaats te vinden.⁷⁶ Hetzelfde geldt indien een onderdeel van het werk de goedkeuring van de brandweer behoeft: goedkeuring door de brandweer laat onverlet dat daarnaast ook goed en deugdelijk werk dient te worden geleverd.⁷⁷

Tussen partijen overeengekomen normen met betrekking tot de uitvoering van het werk hoeven overigens niet noodzakelijk altijd bouwkundige of bouwtechnische normen te zijn. Een opdrachtgever kan bijvoorbeeld als norm in de overeenkomst een ander bouwwerk als referentiewerk hebben genoemd; de aannemer dient dan bij de uitvoering van zijn werkzaamheden het kwaliteitsniveau van dat referentiewerk in acht te nemen.⁷⁸

6. Niet overeengekomen normen en de reflexwerking daarvan

Indien partijen met betrekking tot bepaalde onderdelen van het werk geen normen zijn overeengekomen, terwijl daar op zich wel normen voor bestaan, komt het regelmatig voor dat bij een geschil over het geleverde werk één der partijen zich op die bestaande normen beroept in die zin, dat hij het geleverde werk op basis van die normen beoordeelt en waardeert. In beginsel gaan arbiters daar niet in mee. Indien partijen geen bijzondere norm zijn overeengekomen, gaan arbiters het werk niet aan een niet-overeengekomen bijzondere norm toetsen.⁷⁹

Het voorgaande betekent echter niet dat arbiters nimmer aan niet-overeengekomen normen toetsen.

In de onderzochte periode hebben arbiters namelijk in een aantal gevallen geoordeeld dat een bepaalde norm weliswaar niet was overeengekomen, maar dat deze wel als richtsnoer bij de invulling van de norm goed en deugdelijk werk kon worden gebruikt.⁸⁰

Een duidelijke lijn aan de hand waarvan vastgesteld kan worden wanneer arbiters wel bereid zijn om een bestaande niet-overeengekomen norm als invulling te gebruiken voor de eisen van goed en deugdelijk werk en wanneer niet, is in de rechtspraak uit de onderzochte periode niet te ontdekken. Duidelijk is wel dat een norm die pas na de uitvoering van het werk tot stand is gekomen, niet als invulling van de norm goed en deugdelijk werk kan worden gebruikt.⁸¹

7. Meerwerk, of goed en deugdelijk werk?

Uit de onderzochte rechtspraak blijkt dat bij discussies over de vraag of een bepaald onderdeel van het werk als meerwerk moet worden aangemerkt of niet, de opdrachtgever zich met enige regelmaat op het standpunt stelt dat dat onderdeel van het werk weliswaar niet expliciet in het bestek of de technische omschrijving is opgenomen als door de aannemer te maken werk, maar dat het maken van dat onderdeel voortvloeit uit de eisen van goed en deugdelijk werk. De ene keer volgen arbiters de opdrachtgever in deze stelling, de andere keer niet.

In een aantal gevallen oordeelden arbiters dat uit de eisen van goed en deugdelijk werk voortvloeide dat de aannemer bepaalde niet expliciet overeengekomen werkzaamheden niettemin binnen de aannemsom diende uit te voeren en geen aanspraak kon maken op verrekening van meerwerk. Een voorbeeld is het geval waarin de achterkant van de bergingen niet waren geschilderd. Volgens arbiter had dit schilderwerk uit hoofde van de eisen van goed en deugdelijk werk in de rede gelegen.⁸² Een ander voorbeeld is het geval dat arbiters oordeelden dat een deugdelijke waterkering weliswaar niet in het bestek was voorgeschreven, maar dat het aan-

75 RvA 9 februari 2006, No. 26.536.

76 RvA 25 januari 2008, No. 27.567.

77 RvA 30 januari 2009, No. 28.319.

78 RvA 17 november 2006, No. 28.515, RvA 15 september 2008, No. 28.601, RvA 26 juli 2006, No. 26.090 (a contrario), RvA 13 april 2011, No. 32.632.

79 RvA 27 januari 2006, No. 26.748 (KOMO), RvA 16 oktober 2006, No. 27.747 en RvA 8 mei 2007, No. 27.321 (KVT '95), RvA 27 maart 2007, No. 28.629 (NEN 2747), RvA 8 augustus 2007, No. 27.424 (NEN 2443), RvA 26 augustus 2008, No. 29.629 (Toleranties fabrikant), RvA 20 juni 2011, No. 32.376 (Duitse beglazingsrichtlijn en Beoordelingsmethode van Kenniscentrum Glas), RvA 18 februari 2008, No. 29.551 (Criteria oppervlakte beoordeling metselwerk).

80 RvA 15 juni 2006, No. 27.750 (NEN 2743), RvA 15 april 2007, No. 24.762 (Algemeen aanvaarde STABU-norm), RvA 29 oktober 2007, No. 27.914 (Norm voor onbehandeld Iroko zoals neergelegd in KVT '95), RvA 29 juni 2011, No. 31.073 (Handboek Sportaccommodaties NOC-NSF bij het ontwerpen van een sportaccommodatie).

81 RvA 15 juni 2006, No. 27.750 (NEN 2743).

82 RvA 17 maart 2006, No. 28.067, vermeldenswaard is hier dat hetging om een koop/aannemingsovereenkomst waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk is voor het ontwerp als voor de realisatie.

brengen daarvan wel voortvloeide uit de eisen van goed en deugdelijk werk.⁸³ Hetzelfde gold voor het geval waarin arbiters oordeelden dat het inlaten van schamieren behoort tot het leveren van goed en deugdelijk werk en bovendien geacht moet worden tot de normale bouwpraktijk te horen.⁸⁴ Ook het maken van een ventilatie in een bergruimte die bij gebreke daarvan muff en vochtig is, behoort tot de eisen van goed en deugdelijk werk.⁸⁵ Andere voorbeelden van werkzaamheden die voortvloeien uit de eisen van goed en deugdelijk werk zijn: het afwerken van een luchtbehandelingskanaal⁸⁶, het maken van voldoende afschot in een wasstraat⁸⁷, het maken van beluchting op de afvoeren ter voorkoming van rioollucht⁸⁸, het maken van een waterkering ter voorkoming van lekkages⁸⁹, het aanbrengen van een afdeklat ter plaatse van een 'knik'⁹⁰, het afdichten van nokgordingen⁹¹, het uitboren van een knoest in een trapdeel en het aanbrengen van een 'stopje'⁹², bij het aanleggen van een andere alarminstallatie het afwerken van restanten en/of voorgaande aansluitpunten van de voorgaande alarminstallatie⁹³, en het afwerken van betimmering zodat roestvorming / roestplekken aan betimmering worden voorkomen.⁹⁴ Ook het schoon opleveren van een werk, waaronder het verwijderen van vervuiling in de vorm van verfresten, vloeit voort uit de eisen van goed en deugdelijk werk.⁹⁵ Ten aanzien van de bouw van een fitnesscentrum oordeelden arbiters dat het verschaffen van tekeningen van de riolering en het verschaffen van constructieberekeningen behoort tot de eisen van goed en deugdelijk werk.⁹⁶

In de *Serie Bouw- en Aanbestedingsrecht*⁹⁷, deel 5, nr. 242, zijn nog een aantal andere voorbeelden te vinden.

Daartegenover staan de gevallen waarin arbiters oordeelden dat de uitvoering van bepaalde werkzaamheden *niet* voortvloeide uit de eisen van goed

en deugdelijk werk en dus voor de aannemer een aanspraak op verrekening van meerwerk opleverde. Een voorbeeld is het geval waarin tijdens de bouw bleek dat een voorziening voor permanente afwatering nodig was, die niet in het bestek stond. Uitvoering van deze voorziening vloeide volgens arbiters niet voort uit de eisen van goed en deugdelijk werk en betrof dus meerwerk.⁹⁸ Een ander voorbeeld betrof het aanbrengen van ventilatioeroosters. Volgens arbiters was dit in zijn algemeenheid niet noodzakelijk en behoorde dit niet tot de eisen van goed en deugdelijk werk.⁹⁹ Weer een ander voorbeeld betrof het geval waarin een aannemer die de hoofddraagconstructie had opgedragen gekregen een aantal bouwkundige voorzieningen als meerwerk wilde afrekenen omdat deze niet tot het aangenomen werk behoorden, terwijl de opdrachtgever stelde dat die bouwkundige voorzieningen noodzakelijk waren om goed en deugdelijk werk te leveren. Dat deze bouwkundige voorzieningen noodzakelijk waren, deed volgens arbiters niet af aan het feit dat deze geen onderdeel uitmaakten van het aangenomen werk, waardoor de aannemer aanspraak kon maken op verrekening van meerwerk.¹⁰⁰ Toen een aannemer in een bestaande situatie herstelwerkzaamheden aan een balkon moest verrichten, brachten de eisen van goed en deugdelijk werk niet met zich mee dat hij het balkon ook op afschot bracht.¹⁰¹ Hetzelfde geldt voor het aanpassen van een voorgeschreven onjuiste detaillering van de lekdorpels teneinde aan de eisen van goed en deugdelijk werk te voldoen.¹⁰² Een laatste voorbeeld betreft het aanbrengen van een drainage. In eerste aanleg oordeelden arbiters dat het aanbrengen behoorde tot de eisen van goed en deugdelijk werk. In hoger beroep oordeelden arbiters dat de drainage niet nodig was en ook niet voorzien was in het aangeboden werk, en dat als deze drainage werd opgedragen de aannemer aanspraak kon maken op een meerwerkvergoeding.¹⁰³

83 RvA 5 mei 2006, No. 26.998.

84 RvA 9 oktober 2006, No. 26.434.

85 RvA 13 oktober 2006, No. 28.088, vermeldenswaard is hier dat het ging om een koop-/aannemingsovereenkomst waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk is voor het ontwerp als voor de realisatie.

86 RvA 7 november 2006, No. 23.619.

87 RvA 16 februari 2007, No. 70.999.

88 RvA 24 januari 2008, No. 29.120.

89 RvA 30 juli 2010, No. 30.658.

90 RvA 2 mei 2006, No. 23.787.

91 RvA 3 juni 2006, No. 27.114.

92 RvA 20 september 2006, No. 27.090.

93 RvA 2 mei 2007, No. 28.209.

94 RvA 13 maart 2009, No. 71.317.

95 RvA 20 oktober 2010, No. 31.409.

96 RvA 17 september 2008, No. 29.166.

97 Voorheen genaamd 'Hoofdstukken *Bouwrecht*'.

98 RvA 4 februari 2006, No. 24.943.

99 RvA 22 februari 2006, No. 70.982.

100 RvA 1 juni 2006, No. 70.924.

101 RvA 5 oktober 2007, No. 28.508.

102 RvA 25 oktober 2010, No. 28.053.

103 RvA 21 augustus 2007, No. 70.922.

De hierboven genoemde voorbeelden zijn zeer divers. Een duidelijke lijn aan de hand waarvan vastgesteld kan worden wanneer bepaalde werkzaamheden wel voortvloeien uit de eisen van goed en deugdelijk werk en wanneer niet, is in de rechtspraak uit de onderzochte periode niet te ontdekken. Aannemelijk is dat bij overeenkomsten waarbij de aannemer zowel verantwoordelijk is voor het ontwerp als voor de uitvoering, sneller aangenomen zal worden dat bepaalde werkzaamheden die nodig zijn om het werk aan de eisen van goed en deugdelijk werk te laten voldoen, geacht worden in de aanneemsom te zijn begrepen.

8. Herstel

Indien in een procedure de opdrachtgever vordert dat de aannemer veroordeeld wordt tot herstel van een gebrek, voegt die opdrachtgever daar vaak aan toe dat dat herstel dient te geschieden naar de eisen van goed en deugdelijk werk. Indien arbiters de aannemer voor het gebrek aansprakelijk achten, zal een dergelijke vordering doorgaans ook worden toegewezen (tenzij natuurlijk de kosten van herstel van het gebrek in geen verhouding staan tot het belang van de opdrachtgever bij herstel in plaats van schadevergoeding, zie bijvoorbeeld artikel 7:759 lid 2 BW en RvA 18 augustus 2006, No. 27.297).

Op zich is het niet verwonderlijk dat een opdrachtgever vordert dat herstel dient plaats te vinden naar de eisen van goed en deugdelijk werk. De norm van goed en deugdelijk werk is, zoals we hierboven hebben gezien, een norm die algemeen toepasbaar is, waarmee arbiters goed uit de voeten kunnen en die een zekere waarborg biedt voor een bepaald minimum kwaliteitsniveau van het gevorderde herstel. Indien echter ten aanzien van het gebrekkige onderdeel van het werk in de overeenkomst bijzondere, kwalitatief hogere normen waren overeengekomen, kan de opdrachtgever er ook voor kiezen om herstel te vorderen overeenkomstig de eisen van die overeengekomen kwalitatief hogere normen.¹⁰⁴ In beginsel zou de opdrachtgever daarmee beter af zijn.

Indien een opdrachtgever herstel vordert volgens een bepaalde herstelmethode die niet in de overeenkomst was beschreven, wijzen arbiters die

vordering in de meeste gevallen af. Uitgangspunt is namelijk dat het, behoudens bijzondere omstandigheden, aan de aannemer is om zelf de wijze te bepalen waarop hij een gebrekkig onderdeel van het werk herstelt¹⁰⁵ (tenzij zonneklaar is dat de door de aannemer voorgestane wijze van herstel ondeugdelijk is¹⁰⁶). Om die reden wordt ook een vordering die erop neerkomt dat de aannemer vooraf een herstelbestek moet maken en dat ter beoordeling aan de opdrachtgever moet voorleggen meestal afgewezen¹⁰⁷, evenals een vordering tot aanstelling van een persoon die directie voert over de herstelwerkzaamheden¹⁰⁸ en een vordering die erop neerkomt dat arbiters de wijze van herstel bepalen.¹⁰⁹ Hoewel arbiters best bereid zijn om in bepaalde gevallen in het vonnis een overweging te wijden aan de vraag of een bepaalde wijze van herstel goed en deugdelijk is¹¹⁰ (hetgeen een positieve bijdrage levert aan vermindering van het aantal executiegeschillen), komt het niet vaak voor dat zij in het dictum van het vonnis aanwijzingen opnemen die de aannemer voor het bereiken van goed en deugdelijk herstel dient op te volgen.¹¹¹

In RvA 9 juli 2007, No. 26.994, vatten arbiters het voorgaande aardig samen door te overwegen dat herstel naar de eisen van goed en deugdelijk werk dient te worden uitgevoerd, alsmede met inachtneming van enerzijds hetgeen tussen partijen is overeengekomen en anderzijds hetgeen daarover in het vonnis is overwogen.

Indien een aannemer veroordeeld is tot herstel naar de eisen van goed en deugdelijk werk, dient hij ook bij die herstelwerkzaamheden al hetgeen hierboven is vermeld over de inhoud van de norm goed en deugdelijk werk in acht te nemen. Voorts dient de door de aannemer gekozen herstelmethode tot een blijvend en duurzaam resultaat te leiden.¹¹² Indien het resultaat van de herstelwerkzaamheden naar het oordeel van de opdrachtgever niet goed en deugdelijk is, is het aan de opdrachtgever om dat bij betwisting door de aannemer te bewijzen, waarna - indien de opdrachtgever in het bewijs slaagt - het aan de aannemer is om te bewijzen dat hij voor het gebrekkig herstel niet aansprakelijk is.¹¹³ Slaagt de aannemer niet in dat bewijs, dan moet hij verder gaan met nadere herstelwerkzaamheden totdat het

104 RvA 25 januari 2008, No. 27.567, waarin de aannemer veroordeeld werd tot herstel zodanig dat voldaan werd aan de verwerkingsvoorschriften van de fabrikant én aan de eisen van goed en deugdelijk werk.

105 RvA 28 april 2006, No. 26.282, RvA 23 maart 2007, No. 28.476, RvA 8 juli 2008, No. 30.358, RvA 7 april 2011, No. 31.330.

106 RvA 20 juni 2011, No. 30.347.

107 RvA 18 augustus 2006, No. 27.297.

108 RvA 9 juli 2007, No. 26.994; arbiters overwogen dat het de opdrachtgever vrij stond om zelf een directievoerder aan te stellen.

109 RvA 5 mei 2006, No. 23.860, RvA 8 december 2008, No. 29.509.

110 Voor drie voorbeelden zie: RvA 5 mei 2006, No. 23.860, RvA 25 juni 2008, No. 29.132 en RvA 7 oktober 2010, No. 31.644.

111 Voor drie voorbeelden waarin dat wel gebeurde zie: RvA 1 november 2006, No. 28.288, RvA 19 januari 2011, No. 31.293 en RvA 21 januari 2011, No. 32.680.

112 RvA 27 oktober 2008, No. 71.098, RvA 23 maart 2007, No. 28.476, RvA 16 februari 2011, No. 30.930.

113 RvA 25 augustus 2006, No. 24.930.

herstelwerk voldoet aan de eisen van goed en deugdelijk werk.¹¹⁴

Een veroordeling tot herstel kan voor een aannemer vergaande gevolgen hebben. Indien het niet reëel is dat met plaatselijk herstel een goed en deugdelijk resultaat kan worden bereikt, kan slopen en opnieuw opbouwen, of het vervangen van onderdelen van het werk de aangewezen weg zijn.¹¹⁵

Naast het herstellen van het gebrekkige onderdeel van het werk *an sich*, gelden er voorts voor de aannemer nog tal van andere verplichtingen die met het herstel kunnen samenhangen. In RvA 6 januari 2009, No. 71.249 komen de volgende in dit verband illustratieve overwegingen voor:

‘Arbiters overwegen dat het aan aannemster is om de keuze te maken hoe zij herstelt. Zij dient een goed en deugdelijk resultaat te bereiken. Hoe is aan haar. Uiteraard behoren bij goed en deugdelijk herstel van het stucwerk ook maatregelen om de wanden bereikbaar te maken, in casu dienen bijvoorbeeld door aannemster de kunstwerken van opdrachtgevers verwijderd en teruggeplaatst te worden zodanig dat deze niet beschadigd raken of daar onnodig risico toe lopen. Ook dient aannemster maatregelen te nemen dat de overlast voor opdrachtgevers beperkt wordt; eventueel, bij te grote overlast, dient aannemster aanvullende maatregelen te nemen om de overlast weg te nemen dan wel te compenseren. Dit alles ligt besloten in het goed en deugdelijk herstel.’ (rov 53)

en

‘Zoals bij grief 4 is overwogen, behoort bij het uitvoeren van goed en deugdelijk herstel ook de benodigde werkzaamheden om –zonder overmatige schade en overlast- de werkzaamheden uit te kunnen voeren. Desnodig dient aannemster op haar kosten een deskundig verhuisbedrijf in te schakelen om tijdelijk en veilig de kunstwerken, en de andere voorwerpen van opdrachtgevers, op te slaan. Ook dient aannemster maatregelen te nemen dat de overlast voor opdrachtgevers beperkt wordt en eventueel, bij te grote overlast, dient

aannemster alternatieve maatregelen te nemen om de overlast weg te nemen dan wel te compenseren. Dit alles is besloten in het goed en deugdelijk herstel.’ (rov 58)

9. Samenvatting

In het bovenstaande is een overzicht gegeven van wat arbiters van de Raad van Arbitrage voor de Bouw de afgelopen jaren hebben overwogen ten aanzien van de eisen van goed en deugdelijk werk.

De verplichting tot het leveren van goed en deugdelijk werk maakt als verbintenis voor de aannemer onderdeel uit van de aannemingsovereenkomst. De norm goed en deugdelijk werk is een minimum (kwaliteits)norm die door iedere aannemer - groot en klein - moet worden waargemaakt, naast eventuele overeengekomen normen in overeenkomst, bestek, verwerkingsvoorschriften en/of werkwijzen. De norm heeft betekenis voor onder meer de wijze van (technische) uitvoering, de keuze van bouwstoffen, de functionaliteit van een (onderdeel van het) werk, esthetiek, geluid(overlast) en temperatuur. De norm is een relatieve norm omdat het antwoord op de vraag of voldaan wordt aan de eisen van goed en deugdelijk werk afhangt van de omstandigheden van het geval, bijvoorbeeld: gaat het om nieuwbouw, of om renovatie, uitbreiding of herstel van een bestaand werk; welk resultaat is met een bepaalde bouwstof te bereiken en wie heeft die bouwstof gekozen? Wat is de functie van een bepaald onderdeel van het werk?

De norm heeft voorts betekenis voor de omvang van het werk in die zin, dat soms op grond van goed en deugdelijk werk van de aannemer werkzaamheden en leveringen kunnen worden verlangd die niet expliciet in het bestek worden genoemd.

Tot slot geldt dat in geval van herstel de aannemer in beginsel vrij is om zelf de wijze van herstel te bepalen, mits het resultaat maar goed en deugdelijk is. In beginsel komen alle bijkomende maatregelen, werkzaamheden en leveringen die nodig zijn om tot goed en deugdelijk herstel te komen, voor rekening van de aannemer.

¹¹⁴ RvA 25 maart 2009, No. 31.056.

¹¹⁵ RvA 24 november 2006, No. 28.674 (een buitenspouwblad had het begeven en moest gesloopt en opnieuw opgebouwd worden), RvA 1 mei 2007, No. 27.842 (aanbrengen van volledig nieuwe deuren), RvA 6 januari 2009, No. 71.249 (geheel of gedeeltelijk vervangen buitenspouwblad), RvA 6 oktober 2010, No. 31.707.